

מסוגלות הורית

ערכה דר' ריקי פינצי-דותן

מסוגלות הורית היא אספקט של בגרות במבנה האישיות, שפועל באינטראקציה עם התכונות של הילד וחסכים אישיותיים או סטרס ממקורות פנימיים וחיצוניים (אצל ההורה). ההורה מעצב לו דפוס התנהגות בהתאם לגדילתו של הילד; הוא גם צריך לארגן את רגשותיו שמתעוררים כלפי משימת ההורות והילד עצמו. בכדי להבין את הפסיכו-דינמיקה והפסיכו-פתולוגיה של הורות יש להתייחס ל:

- ★ ההיסטוריה של ההורים (כולל מערכת הערכים עליה גדלו שיצרו קווים מנחים ראשוניים להורותם), תפקודם הנוכחי, יחסי האובייקט שלהם
- ★ ציפיותיהם מהילד, השלכות, הזדהויות, פנטזיות שהועברו והועמסו על הילדים
- ★ ההיסטוריה הראשונית של הילד, כשרונותיו הגנטיים של הילד, הטמפרמנט שלו ותפקודו.

קווים מנחים להערכת מסוגלות הורית

התמודדות ההורה עם תפקידו כהורה -

היכולת של ההורה לספק את הדאגה הפיזית הנחוצה (צרכים פיזיים בתזונה, לבוש, היגיינה, טיפול רפואי וכו'), וסביבה בטוחה עבור הילד. היכולת להושיט עזרה במצבי חירום.

היכולת של ההורה לספק ארגון, מסגרת, יציבות והמשכיות בחיי היום יום. האם הבית הוא קאוטי ובלתי מאורגן, כשליד אין יד מכוונת ומשגיחה. האם יש יכולת להציב גבולות התנהגותיים תואמים.

האם ההורה מספק את הדאגה הרגשית התואמת לגיל? - מהי הזמינות הרגשית של ההורים, האם מגיבים בחום ואהבה לילדיהם? הורים אמורים לחזק את

ההערכה העצמית של ילדיהם, להיות אמפתיים למצוקתם, להיות רגישים לאותות של ילדיהם.

הורים אמורים לאפשר ולעודד את הילד להתנסות בסיטואציות חדשות, ליצור קשרים עם בני גילם ודמויות אחרות מחוץ למשפחה, לספק הזדמנויות ללמידה בסיטואציות חינוכיות פורמליות ולא פורמליות, ולספק מודלים של פתרון בעיות.

מהי היכולת של ההורה להבחין ולהגיב בהתאם לצרכים המתפתחים והמשתנים של הילד?

האם ההורים מעודדים התפתחות של התקשרות דינמית? - מעודדים התקשרות בטוחה, זמינים פיזית ורגשית, בהמשך מאפשרים לילד בניית זהות אישית נפרדת ומובחנת משלו, מאפשרים רמה התפתחותית מתאימה של אוטונומיה, מקבלים את ניסיונות העצמאות של הילד, מאפשרים לילד להיפרד.

איזה עמדות יש להורה למשימות ההורות? - עמדות כלפי משמעת, הצבת גבולות. על ההורים להיות ערים כי עמדותיהם נעוצות בילדותם ובהורות שהם חוו. מהו הסגנון ההורי בהטלת משמעת - באיומים, הפחדות, טרור, האם ההורה נוקט בענישה פיזית.

מהי הגמישות של ההורה, סף התסכול שלו, יכולתו לשאת אמביוולנציה, לשלוט בכעסיו.

ההורים כסוכני סוציאליזציה - יכולת ההורים להקנות לילדיהם ערכי "טוב ורע", האם ההורים מסייעים לילדיהם בשליטה על דחפים? האם ההורה עקבי, האם ישנם חוקים ברורים, או אלו משתנים בהתאם למצב רוחו של ההורה. האם ההורה אינו מציב גבולות ואיסורים.

היכולת להקנות את הערכים המקובלים בחברה - האם ההורה בהתנהגותו, או במסריו משפיע על הילד לאמץ התנהגות אנטי-סוציאלית (הורים נרקומנים).

מעורר וויכוחים לגבי זכותם של הורים הומוסקסואלים לגדל את ילדיהם - המשמעותי הוא האם ההורה בהתנהגותו משפיע על הילד לאמץ התנהגות דומה, או מאפשר לו חופש בחירה.

האם ההורה לוקח אחריות על תפקידיו כהורה? - במקרים של התעללות חשוב לדעת עד כמה ההורה לוקח אחריות על התנהגותו הפוגעת, משמעותי לגבי שקום.

האם מצפים מהילד להיות אחראי על הגנתו שלו? - האם ההורים מגינים מפני סכנות, האם ההורים משאירים את הילד לבדו לדאוג לביטחונו? האם ההורים יכולים לחזות את צרכי ילדיהם, במיוחד בהתייחס להגנה מפני נזק.

אם יש בעיות, האם ההורה מכיר בהן? - יש הורים שלא יכולים להכיר בבעיות או מאמינים שאם יעזבו זאת זה ייפתר בעצמו, והכל "יהיה בסדר". הם לא מכירים בכך שיש צורך בשינוי בהתייחסותם ההורית. יש המאמינים כי עזרה קונקרטי, כמו שיפוץ הבית יעזרו.

יחסי ההורה עם הילד -

מהו הידע שיש להורה על ילדו? - עד כמה ההורה מכיר את הילד (רגישויותיו והעדפותיו) ורגיש לעולמו וצרכיו. איך הוא מבין ומגיב לדרישות הילד, מצוקתו, האם מכיר את יכולתו של הילד, או מציב בפניו בנוקשות דרישות שלא מתאימות לגילו או יכולתו, לחלופין - מגן יתר על מידה עד כי לא מאפשר התנסויות.

איזה משמעות מייחס ההורה להתנהגות הילד? - האם ישנם ייחוסים שהם פרי השלכות של ההורה שאינם תואמים את המציאות ומה שקורה לילד ("ילד רעב = ילד דרשן; הוא עושה לי דווקא, הוא תוקפני..."). האם לילד מייחסים את ה"רוע" במשפחה או אצל ההורים והוא הופך לשעיר לעזאזל במשפחה.

המסרים של ההורים - מבלבלים, סותרים, ביקורתיים.

איכות הקשר הורה-ילד - האם הקשר מספק לילד תחושת בטחון, אמון, חום, אהבה, ותחושת השתייכות. האם ישנם תפקידים הוריים והילד אמור לדאוג לצרכיו של ההורה, לניחומו, תמיכה בו, אישור ותגמולים להורה. איזה **רגשות יש להורה כלפי הילד**? - יש טווח רחב של רגשות, אך משמעותי איך ההורה מפעילם ומביעם, איך מביע כעס, שנאה, אכזבה... מידת **היעילות של גישת ההורה בהפעלת סמכות ובחינוך ילדים**. היכולת לשלוט על תחושות של כעס ואובדן שליטה במהלך אינטראקציות עם הילד. האם ההורה **אמפתי עם ילדו**? - האם הילד זוכה לכבוד ואמפטיה או דחוי, האם ההורה מקבל אותו עם רעיונותיו וזהותו הנפרדת? האם הילד מורשה לפתח אוטונומיה? היכולת לראות את **הצרכים הדיפרנציאליים של הילדים**. התפיסה איך ילד ספציפי שונה מאחיו. האם **הצרכים המהותיים של הילד מקבלים קדימות על רצונות ההורה**? - האם ההורים שמים את ילדם "ראשון" כשצריך? למשל - נאמנות להורה המכה מול ההגנה על הילד.

Wasserman & Rosenfeld (1986) - איכות הקשר הורה-ילד:

1. יש קשר דל הורה-ילד, הילד הוא מעמסה על ההורים, הילד דחוי ומהווה אובייקט להשלכת כעסים.
2. יש קשר חיובי הורה-ילד, אך בגלל נסיבות זמניות (חיצוניות- כאבטלה, העדר דיור) ההורים מתקשים לגדל את ילדם.
3. יש קשר חזק הורה-ילד, אך ההורה אינו יכול מסוגל פסיכולוגית לטפל בילדו (למשל, בשל שימוש בסמים, אלכוהול). ילדים אלו יתקשה להיפרד מהוריהם בשל תחושת האחריות שהם חשים כלפיהם.
4. יחסים מעוותים הורה-ילד:

- א. הורים בלתי בוגרים הזקוקים לילד לסיפוק צורכיהם התלותיים; הילד מואשם בבעיות של ההורה.
- ב. ההורים מבטאים כלפי הילד את רגשות דחייה והנטישה שחוו כילדים, הילד נתפס כייצוג של דמות ההורה דוחה, הופך למטרה לכעסים ומוענש בצורה קשה וחמורה.
- ג. הילד נתפס כשלוחה או הרחבה של ההורה, רכוש, ולא כפרט עצמאי עם צרכים ורצונות משלו. האלימות כלפי הילד קשורה לאלימות בין הורים, והפגיעה בילד מהווה התקה של פגיעה בבן הזוג.

השפעת המשפחה

איזה מודעות ועמדות יש להורים לגבי ניסיונות ההורות שלהם? האם ההורים עושים החיאה של ההורות הבעייתית שחוו, או חוו הורות תומכת, מעודדת ומאפשרת? יחסיהם של ההורים עם הוריהם, דחייה מוקדמת או התעללות במהלך ילדותם של ההורים.

יחסי הזוג - אורכם, יציבותם, ואיכות היחסים הנוכחיים. תכנון המשפחה והאימפקט של הולדת הילדים על המערכת הזוגית. הערכות ונכונות לגידול ילדים, ותחושת היכולת.

האם ההורה יכול לשמר יחסי תמיכה עם ההורה השני? - יחסים חמים ותומכים עם ההורה השני הם גורם מגן עבור הילד.

האם הילד מעורב יתר על המידה ביחסים הבעייתיים במשפחה? - האם הילד מעורב ביחסי משפחה לא פונקציונליים? האם נקרע בקונפליקט נאמנויות כפולות בין הוריו?

עד כמה המשפחה מודעת למצבי סטריס ביחסים? - עד כמה יש מיומנויות פתרון בעיות למשפחה, איך מתמודדים עם סטריס ומשברים?

מה משמעות הילד עבור הוריו? - למשל ילד שנועד לפתור בעיות ביחסי הזוג, להיות נר זיכרון, עוזר לאם בבדידותה...

מהי "תרומת" הילד ליחסים עם הוריו? - האם הילד הוא "ילד קשה"? האם הוא ילד חורג? האם הילד תובעני, נוקשה...?
בעייתיות הקשורה בתעסוקה, דיור, בעיות בריאות כרוניות, שימוש בסמים או אלכוהול.

יחסים עם העולם החיצוני -

אלו מערכות תמיכה זמינות? - בידוד חברתי עלול להעלות את רמת ההזנחה.
מהו דפוס יחסי ההורה עם עובדים מקצועיים? - עוינות הגנתית, תלות, חשדנות?
ההיסטוריה של קשרי המשפחה עם גורמים טיפוליים.

הפוטנציאל לשינוי

מהו הפוטנציאל ליהנות מעזרה מקצועית? - קבלת אחריות על תרומתם לבעיה, הכרה בצורך לעזרה חיצונית, רצון כי הדברים יהיו אחרת, יכולת לראות כאחרים כפוטנציאל לעזרה.
אלו תגובות היו לניסיונות עזרה קודמים? - יש הדורשים טיפול, אך לא מצליחים להפיק ממנו, יש המראים פסאודו תובנה, ופסאודו לקיחת אחריות, אך לאורך הזמן לא שתפו פעולה ממשית בטיפול ולא עשו כל שינוי.

ליכטנשטיין ויוטקוביץ (1981) בהתייחסותן לאבחון משפחות מציינות קווים מנחים להערכת הורים אשר מסוגלים להתחיל שינוי לעומת אלו שאינם מסוגלים לראות את טובת ילדיהם -
ההורים המסוגלים להתחיל בתהליך שינוי הם אלו: עם חסך משני, ויכולת להפנמה של דרכי ראייה אחרות את ילדיהם; משפחות הלוקות בחוסר ארגון ומגיבות בחיוב להתערבות; הורים היכולים במהלך התערבות להציב גבולות והפרדה ברורה בין צורכיהם ומצוקתם (האישית והבין זוגית) ותפקודם ההורי.

ההורים אשר אינם מסוגלים לראות את טובת ילדיהם הם אלו: הסובלים מפיגור שכלי קשה הפוגע ביכולתם להבין, לקחת אחריות, לתכנן ולקבלת החלטות לטובת ילדיהם, במיוחד בתנאים משתנים; הורים עם מחלה פסיכוטית אשר פוגעת באופן כרוני בראיית המציאות שלהם ומכאן גם יתפסו בצורה מעוותת את טובת ילדיהם; הורים אנטי-סוציאליים שאינם מסוגלים לראות את צרכי ילדיהם בשל פעילותם זאת (עבריינות, שימוש בסמים).

Assessing Treatability -Fitzpatrick, מתווה **קווים מנחים מתי יהיה סיכוי לטיפול בהורים מתעללים:**

1. **ההורים מכירים בכך שיש בעיה בהורותם** - על ההורים להכיר בכך כי ישנה בעיה ביחסיהם עם ילדיהם וכי עליהם לעשות למען שינוי ביחסים. הורים שמתקשים לקבל כי התנהגותם מזיקה לילדים ומאמינים כי אנשי המקצוע האשימו אותם שלא בצדק - אינם מתאימים לטיפול; הורים כאלו יאמרו פעמים כי "אם רק שירותי הרווחה יצאו מהתמונה הכל יהיה בסדר".

2. **לקיחת אחריות על תרומתם לבעיות** - הורים שאינם לוקחים אחריות לבעיות ביחסיהם עם הילדים, ונוטים להאשים אחרים בבעיות; הורים שמאשימים את שירותי הרווחה כי לא עשו די עבורם וכי פתרונות קונקרטיים (כמו ציוד לבית) יתרמו לשיפור היחסים; הורים שמאשימים את הילד באחריות לכך שגורם להם לפגוע בו, מכאן שגורם להם סבל ומכריחם לבוא לטיפול - כל אלו אינם בעלי פרוגנוזה טובה לטיפול. גם הורים המכחישים את אחריותם לבעיות דרך ראיית עולם פסיבית, ורואים עצמם קורבנות חסרי אונים לנסיבות החיים ואינם מאמינים כי יכולים לקחת שליטה על חייהם ("אני הייתי ילדה מוכה, והילדים שלי מוכים, תבינו אותי, אני לא מאמינה שאפשר לשנות זאת...") - הפרוגנוזה של הטיפול מפקפקת. מרבית המטפלים מאמינים כי עד אשר התוקף לא ייקח אחריות על התעללותו בילד אין סיכוי לטיפול.

3. **מוטיבציה פנימית** - מוטיבציה לשינוי שמעוגנת באדם עצמו ולא בגורמים ענישתיים חיצוניים. מוטיבציה פנימית לדעתה של Fitzpatrick צריכה ללבוש צורה של תחושת מצוקה כי הבעיה קרתה, ביטויי דאגה כנים לילד ולעתיד היחסים עימו, ורצון לעסוק בנושאים אלו בטיפול. הורים שמגלים מוטיבציה חיצונית לטיפול שמאחוריה הרווח המשני (עצת העו"ד, דרך להימנע מהליך ענישתי) הפרוגנוזה של הטיפול מסופקת. היא מדגישה כי יש להבחין בין Cooperation ל-Compliance.

4. **יכולת לראות באנשי המקצוע כעוזרים פוטנציאליים** - הורים שמגלים עוינות וחשדנות כלפי אנשי הטיפול, אינם מאמינים כי מישהו יכול לעזור להם מאחר שלא נעזרו בעבר יתקשו להפיק מהסיטואציה הטיפולית; יחלוף זמן רב עד אשר יוכלו לבסס יחסי אמון (בשל יחסי האובייקט הבעייתיים שחוו בילדותם) בעוד שהילד הזקוק להגנה ולשינוי בהתנהגות הוריו לא יכול לחכות לכך שהוריו יבשילו לקבלת טיפול.

5. **מחלות פסיכיאטריות, שימוש בסמים ואלכוהול** תורמים לפרוגנוזה מסופקת לטיפול בהורות. Fitzpatrick מציינת כי קשה להכניס לסעיף זה הורים עם הפרעות אישיות, כי מרבית ההורים המתעללים סובלים מהפרעה אישיותית זו או אחרת. לדעתה, באם ההורים הללו עונים על הסעיפים אחרים ניתן לסייע להם בטיפול.

6. ישנם הורים אשר הערכת ה-Treatability שלהם צריכה להיעשות **במהלך טיפול**, להערכה כזו היא קוראת "trial of therapy", היא שוללת הערכה שמתבצעת במספר פגישות (2-3), ומציעה ניסיון טיפולי של חצי שנה. ניסיון כזה מתאים לאמהות צעירות שאינן בשלות רגשית, אך גמישות וישנו סיכוי כי "תבשלנה" במהלך הטיפול ותשתפר הורותן; הורים שהורותם במשבר עקב משברים התפתחותיים או קונפליקטים פנימיים; הורה מבולבל שלא מבין איך הגיע להתעללות ונמנע מהמשכה; הורים שנצפים קשרי התקשרות טובים בין

ילדיהם ובינם והפגינו בעבר הורות "טובה דייה" (למשל אמהות שהן נשים מוכות). מעל לכל - הורים שמקבלים כי מטרת הטיפול ליצור סביבה בטוחה לילדם.

תהליך קבלת החלטות המשקלל את הערכת הסיכון לילד

ותפקוד המשפחה

התפתחות הילד - בעיות עכשוויות, אין בעבר עדויות להפרעות ⇔ הפרעות רבות בעבר ובהווה.

זמן קיומן של הפרעות - בעיה שנוצרה רק לאחרונה ⇔ הבעיות קיימות מזה שנים.

מחלה פסיכיאטרית או מוגבלות מנטלית המשפיעה על יכולת ההורים - אין מחלה פסיכיאטרית ⇔ הפרעה עם פרוגנוזה טובה ⇔ פרוגנוזה מסופקת. **ניסיונות טיפול קודמים** - עדות לשיתוף פעולה ומוטיבציה של ההורים לקבלת עזרה ⇔ ניסיונות טיפול קודמים נכשלו, ההורים לא משתפים פעולה וחסרי נכונות לטיפול.

יכולת ההורים לקבל על עצמם אחריות להיווצרות הבעיה ושימורה - לקחת אחריות משמעותית ⇔ אינם מוכנים לקחת אחריות, אפילו חלקית להיווצרות הבעיה או לכישלונות הטיפול בהם, דפוס של השלכת האשמות.

קשרים של המשפחה עם המשפחה המורחבת, חברים וגורמים שונים בקהילה - קשרים הולמים עם גורמים מחוץ למשפחה, אשר ניתן להסתייע בהם ⇔ משפחה מבודדת ללא יכולת לקבל עזרה או תמיכה רגשית מגורמים מחוץ למשפחה.

בהתאם לנ"ל נשקול האם כדאי להעניק טיפול ופרוגנוזה טובה, לעומת אפשרות של - אין סיכוי שיחול שינוי במצב, ואזי נשקול הוצאת הילד מהבית.

מקורות

ליכטנשטיין, ט. ו-ויטקובסקי, ר. (1981). הורות לקויה - דרכי אבחון וטיפול. *חברה ורווחה, כרך ד'*, 205-215.

שטיינהאואר, פ.ר. (1985). הערכת כושרי הורות. *חברה ורווחה, כרך ו'*, 131-146.

Campion, M.J. (1995). *Who fits to be a parent?* London: Routledge.

Dale, D., Davis, M., Morrison, T. & Waters, L. (1986). *Dangerous families*. N.Y.: Routledge.

Eldridge, A. & Schmidt, E. (1990). The capacity to parent: a self psychology approach to parent-child psychotherapy. *Clinical Social Work Journal, 18*, 339-351.

Joint Committee of Children's Charter of the Court of Michigan & Michigan Association for Infant Mental Health

Mrazek, D.A., Mrazek, P. & Klinnert, M. (1995). Clinical assessment of parenting. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry, 34*, 272-282.

Pardess, E., Finzi, R., Sever, J. (1993). Evaluating the best interests of the child - a model of multidisciplinary teamwork. *Medicine and Law, 12*, 205-211.

Fitzpatrick, G. (1995). Assessing treatability. In P. Reder, & C. Lucey, (Eds.) *Assessment of parenting*, (pp. 102-117). London: Routledge.

Wasserman, S. & Rosenfeld, A. (1986). Decision - making in child abuse and neglect. *Child Welfare, 65*, 515-529.

קבלת החלטות לגבי משמורת וסדרי ראייה

תהליך קבלת החלטות לגבי משמורת

הבעייתיות: הערכה פרוגנוסטית דווקא בעת מצוקה של ההורים והילדים.

גורמים הקשורים בהורים:

1. ההסתגלות הפסיכולוגית של כל אחד מהורים:

א. היכולת של כל אחד מההורים לספק את צרכי הילדים, לספק קביעות, עקביות, יציבות, המשכיות, בטחון, תחושת שייכות, תחושה כי אהוב, להעניק לילד חום התייחסות וזמינות, גרייה וערכים חברתיים ותרבותיים נורמטיביים ומוסריים, להציב גבולות ומסגרת בתואם לגיל. האם ההורה מעמיס על הילד תפקידים הוריים?

ב. רמת ה-self differentiation של כל אחד מההורים - האם ההורה נוטה להעמיס את מצוקותיו על הילד, דורש הזדהות עמו (במיוחד בקונפליקט הזוגי), משליך את חרדתו, או תחושת נטישתו על הילד, האם עושה בילד מניפולציות בכדי להחזיר את ההורה השני, האם נוקם בבן זוגו דרך הילד? האם ההורה רואה את טובת הילד בראי הצרכים והפגיעה הנרקסיסטית שלו עקב תהליך הגירושין?

ג. פתולוגיה אישיותית של כל אחד מההורים.

2. האם ההורה מכפיש את ההורה השני, משדר לילד מסרים כי הוא פגום?

3. הפתיחות והעידוד שנותן כל אחד מההורים לקשר עם ההורה השני. המידה שבה ההורה יאפשר קשר רציף וקבוע עם ההורה השני, ויקבל את הצורך בקביעת הסדרי ראייה ברורים.

4. מי מבין ההורים נשא שנית ומקיים חיי משפחה תקינים? המקום שיש לילד במשפחה החדשה שבנה ההורה.

5. הורה שדורש את משמורת הילדים לאור שקולי רכוש ומזונות.

גורמים הקשורים בילד:

1. הנזק או הליקוי שיגרם לילד אם יימסר להורה זה או אחר.
2. גיל הילד - עקרון "חזקת הגיל הרך" - הוראה 25 של חוק הכשרות המשפטית והאפוטרופסות תשכ"ב-1962: ביהמ"ש יקבע את משמורתם של ילדים בלבד שילדים מתחת לגיל 6 יהיו אצל אמם, אם אין סיבות להורות אחרת.
3. הקשר של הילד עם כל אחד מההורים - איך מצטייר כל הורה אצל הילד.
4. עמדתו ורצונו של הילד -מאיזה גיל כרונולוגי או התפתחותי יש לרצון הילד מעמד משפטי? בגיל צעיר טמון נזק רב בעוצמה של יכולת ההחלטה. נהוג לשאול לרצונם של בני 10-12 ומעלה, אך בני גיל החביון (עפ"י וולרשטיין) נוטים לקחת צד, וליפול בפח של קונפליקט הנאמנויות הכפולות. רצוי לשאול את הילד כיצד רואה את חייו אצל אביו או אצל אימו. האם יש פער בין רצונו המוצהר והסמוי של הילד? האם הרצון המוצהר הוא פרי לחצים, שוחד או מצוקת אחד ההורים?
5. עקרון אי ההפרדה בין האחאים. הפרת עקרון זה במקרים של:
  - א. פער גילאים בולט ולפיכך צרכים שונים.
  - ב. קיפוח בולט של אחד הילדים ע"י אחד ההורים.
  - ג. אחד הילדים בעל צרכים מיוחדים, וההפרדה בין הילדים עפ"י הסכמת ההורים, למטרה כי אחד מהם יתפנה לתת מענה לצרכים אלו.
  - ד. המוצא היחיד ל"מלחמת גוג ומגוג".
  - ה. מתח קשה בתת מערכת האחאים שדורש הפרדה ביניהם.

תהליך קבלת החלטות לגבי סדרי ראיה (מתוך ההנחה כי כ- 93% מהילדים

במשמורת אימם)

משתנים הוריים:

1. עד כמה ההורה הלא משמורן יהיה רגיש בעת קביעת הסדרי ראיה לצרכים ההתפתחותיים המשתנים של הילד (למשל צרכיו החברתיים).

2. ההסתגלות הפסיכולוגית של ההורים - במקרים בהם האב מפגין פסיכופתולוגיה יש להגן על הילד ולצמצם את הביקורים.

3. מתח בין ההורים ומידת שיתוף הפעולה ביניהם כהורים - במצבים שהקונפליקט הבין זוגי ממשיך, ולעיתים מועצם לאחר הגירושין הקשר בין הילד לאב הלא משמורן חושף אותו לקונפליקטים ומקשה על תהליך הסתגלותו. לדעת Furstenberger ועמיתיו (1991) הפחתת הקשר עם האב תקל על הילדים. הזוג Visher (1988) סוברים אחרת, לדעתם עיקר המתח בין ההורים לאחר הגירושין נובע מחרדתם כי הילד ירצה לעבור למשמורת ההורה השני. בקורים סדירים והוגנים לילדים ולשני ההורים עשויים להפחית מחרדה זו של ההורים.

4. יחסי הילד-אב לפני ואחרי הגירושין - וולרשטיין מציינת כי טיב הקשר אב-ילדים בעת הנישואין אינו מנבא לטיב הקשר לאחר הגירושין: נמצא אבות ששמרו על קשרים טובים עם ילדיהם לאחר הגירושין, כפי שהיו קרובים אליהם לפנייהם, אחרים הפחיתו מכמות הביקורים בשל תחושות כאב שנלוו לפרידה החוזרת מילדיהם. לעומת זאת, אבות שלא היו מעורבים בגידול הילדים בעת הנישואין, בהיותם חופשיים מהקונפליקטים שלוו את הנישואין, הפכו לאבות אקטיביים יותר.

5. היכולת ההורית - נבחנת היכולת של האב להסתדר בביתו החדש, לנהל את משק ביתו, לדאוג לילדים, לתקשר עימם, ולהפעיל סמכות הורית. אבות שלא יכולים להעניק לילדיהם, במיוחד בגיל הרך, תחושה של יציבות, רוטינה סדירה

של חיי יום יום, והורות המשכית, חמה ואוטוריטטיבית יש לשקול את הפחת תכיפות סדרי הראיה עימם עד אשר יתארגנו.

משתנים הקשורים בילד:

1. גיל הילד - Hodges (1991) בוחן את הצרכים הדיפרנציאליים של בני הגילאים השונים. כך למשל, בגיל הרך יש להתייחס ליכולתם לשאת פרידות ולבשלות קביעות האובייקט שלהם. לדעתו, מכיוון וילדי גיל זה פחות יכולים לשאת פרידות ארוכות מה- primary caretaker שלהם יש להמליץ על סדרי הראיה של בקורים קצרים ותכופים. ילדים בגילאי 3-7 יכולים לשאת בצורה טובה יותר פרידות, ולפיכך מומלץ כי הם יכולים להישאר לישון אצל האב, או לבלות סוף שבוע אתו. לילדים בוגרים יותר יש לאפשר סדרי בקורים קבועים עם אפשרות לביקורים ספונטניים. בגיל ההתבגרות יש להתייחס לצורכיהם החברתיים, ואופן השתלבותם עם סדרי הראיה שנקבעו בגיל צעיר יותר.
2. טמפרמנט - ילדים, במיוחד צעירים, עם טמפרמנט בעייתי יקשו לשאת את השינויים והמעברים הכרוכים בסדרי הראיה, על האב לילד כזה להיות מודע לקשייו וכי הביקורים לא תמיד יהיו מהנים.
3. מין הילד - נמצא כי אבות שומרים יותר על סדרי ראיה תכופים עם בניהם מאשר עם בנותיהם.
4. אחאים - נוכחות של אחאים בוגרים השפיעה על איכות הביקורים אצל האב לגבי הילדים הצעירים, הם יכלו לשאת פרידות ארוכות יותר מאימהותיהם במידה והיו עימם האחים הבוגרים, אליהם הילדים היו קשורים.
5. ילדים עם צרכים מיוחדים - במקרים כאלו יש לשקול את יכולת האב לתת מענה לצרכים אלו של הילד.

מודל להערכת הסתגלות ילדים לגירושין (Twaiite, Silitsky & Luchow, 1998).

1. הקונפליקט ההורי – ככל שהקונפליקט טרום הגירושין היה קשה יותר וארוך יותר, כך הסתגלות הילדים לגירושין ירודה יותר. השנה או השנתיים הראשונות לאחר הגירושין הן הקריטיות, ככל שהקונפליקט ההורי מתמשך מעבר לכך כך הסתגלות הילדים ירודה יותר. קונפליקט הורי מתמשך משפיע על אווירה סטרסוגנית לילד, גורם לפגיעה בסדרי הביקורים והסתות נגדיו ומפחית מהיכולת ההורית.
2. סדרי המשמורת – מאחר שרוב הילדים במשמורת האם, ומחקרים מצביעים כי מינו של הילד משמש כמשתנה מתווך בהסתגלותו - יש שרואים כי הסתגלות הילד טובה יותר כאשר הוא עם ההורה מאותו המין, מאידך – ילדים רבים שאינם במשמורת אמם חווים זאת כדחייה ("אמא יש רק אחת"). חזקה משותפת משפיעה לטובה על הילדים כאשר היחסים בין ההורים סבירים והילד לא נקרע בין שני בתים, אלא נהנה משני בתים.
3. ההסתגלות הפסיכו-סוציאלית של ההורה המשמורן – משמעותי המיומנויות ההוריות של ההורה המשמורן. מרבית המחקרים בחנו אמהות משמורניות. מחקרים אחרים, חדשים יותר מתייחסים לקשר של ההורה המשמורן עם הילד כמשתנה המהותי.
4. נישואין מחדש של ההורה המשמורן – מרבית מחקרים אלו מתייחסים לקשר של הילדים עם האב החורג, בהנחה כי מרבית הילדים במשמורת אמם. משתנה מתערב מהותי הוא גיל הילד בעת הנישואין מחדש של ההורה המשמורן, משך הזמן עד אשר נשא ההורה מחדש ויחסי ההורה החורג והילד. עפ"י הטרינגטון, עדיף שהילדים יהיו בגיל טרום התבגרות.
5. יחסי הילד עם ההורה הלא משמורן – מהותי לאו דווקא התדירות, אלא מה קורה בעת הביקורים ומיומנויות ההוריות של ההורה הלא משמורן.
6. גיל הילד בעת הגירושין – למרות כי מצוקת הילדים הצעירים יותר גדולה יותר בעת הגירושין עצמם, אך לטווח הרחוק הסתגלותם טובה יותר. אחרים

סבורים כי ילדים גדולים יותר מבינים את מהות הגירושין, פחות מייחסים לעצמם את הסיבה ולפיכך הסתגלותם טובה יותר. יש האומרים כי יש לשקול את הגיל ביחס למין הילד.

7. מין הילד – בשנות השמונים ראו בבנים כאלו שבמצוקה גדולה יותר מהבנות. בהמשך ראו בבנות במצוקה גדולה יותר. כיום (לדעת המחברים) הבנות מסתגלות טוב יותר אם הן בחזקת האם. מאחר ובנים בעת מצוקה מפגינים יותר סימפטומים מוחצנים ובנות סימפטומים מופנמים – נטו לראות בבנים במצוקה גבוהה יותר.

8. שינויי חיים סטרסוגניים – ירידה בכלכלית, שינוי מגורים.

9. תמיכה חברתית

10. התפקוד של המערכת המשפחתית – הקונפליקט ההורי, השיתוף בהורות, מתייחסים למדדי הסירקומפלקס.